

családnevek azt is sugallják, hogy a középszintű adminisztrációt alkotó vármegyei nemesség zöme helyi eredetű volt. A Trencsén vármegyei *Sirmiensis* 'szerémi' családnév a Szerémség török hódoltatása utáni, délről északra tartó nemesi migrációt tükrözi. A szlovák képzéssel keletkezett családnevek mindegyike magyar helyesírású, lengyel, német hatást egyik sem tükröz, a cseh helyesírásnak pedig a *Tuchinszky* családnévben találtuk nyomát (vö. *ch*). A családnevek viselői ekkor még egyértelműen a *natio Hungarica* részének tartották magukat. *Hungarus* voltuk, a magyar nemesi nemzethez való tartozásukat tudatosan is vállalták azzal, hogy családnévüket magyar helyesírással használták, s nemcsak magyar nyelvű szöveggörnyezetben, de latin és cseh, ill. szlovák nyelvű iratokban is. Itt csak utalhatok rá, hogy a szlovák nyelvű úrbérrendezési iratokban s általában a XVIII. századi világi szlovák hivatali írásbeliség termékeiben egyéb családnevekhez kötődő hungarikumok is előfordulnak. Így pl. a magyar és a hungaro-latin írásgyakorlatnak megfelelően a szlovák szövegekben a családnevek ragozatlanok, s csak a keresztnévek vesznek fel végződést. Az idézett összeíró biztosok utódai a Magyar Királyság alattvalóiként a XIX. vagy XX. században s később a Csehszlovák Köztársaság állampolgáráként a *hungarus* helyesírású nevüket vagy megőrizték, vagy szlovák helyesírással adták vissza, attól függően, hogy a magyar vagy szlovák nemzetbe integrálódtak. Az identitástudat változása a családnevek helyesírására is befolyással volt. Azok a nemesi nevek, amelyekben a XX. század utolsó évtizedéig megőrződött a *hungarus* helyesírás, akarnok, nacionalista kutatók döntéseinek áldozataivá váltak (vö. *Hungaro-Bohemoslavica* 1. Szerk. SZARKA LÁSZLÓ. Bp. 1988). Sőt! A szlovák tudományosság visszamenőleg is célba vette a magyar helyesírású nevek megváltoztatását. A *Hodosy*, *Kvassay* típusú szlovák eredetű vagy szlovák, ill. szlovákiai vonatkozású neveket történeti kontextusban így adja vissza: *Vydranský* (*Hodos* ma *Vydrany*), *Kvašovský* (vö. JOZEF NOVÁK: *Rodové erby na Slovensku*. 1. Bratislava, 1980. 145, 178 stb.).

UDVARI ISTVÁN

A tolnai utcanévek (rendszer)változása

A hetvenes évek első felében – KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC, RÓNAI BÉLA és SZABÓ JÓZSEF társaságában – a Tolna megye földrajzi nevei című kötetben dolgoztunk a most hatvanéves HAJDÚ MIHÁLY-lyal, aki a hajdani Völgységi járás neveinek közzététele mellett, a mutató készítésében való részvételt is vállalta. A gyűjtés kezdete óta húsz év telt el; sok minden változott: politika, társadalom, gazdaság, nyomot hagyva a történelmet jelenítő, örökítő és felidéző földrajzi neveken is.

Oly korban élünk, amikor egyetlen emberöltő alatt többször is cserélődnek az egyazon helyre rögződő nevek, új névadási korszakok kezdődnek. Dolgozatunkban az 1988–1993-as évek közötti változásokat, az utak, utcák, terek, közök, sorok (a

későbbiekben: utcák) neveinek alakulását vizsgáljuk, Tolna megye 1972-es közigazgatási határai között, az egész megyére kiterjedően.

A rendszerváltozás utcaneveket érintő hatásai 1992 végéig a települések egyharmadát érintették. A változó neveken belül kevésbé az utótagokat (út, tér, utca stb.), sokkal inkább a vizsgálódásunk tárgyát képező politikai és szellemi töltésű előtagokat, melyeknél a többszöri előfordulást zárójeles számok jelzik.

Az idegen személynevekből alakult utcanevek rendjéből a munkásmozgalmi vezetők: *Beloianis, Dimitrov, Lenin* (21) és a szovjet tábornoakok: *Babin, Malinovszkij, Tolbuchin* (3) és *Vorosilov* (4) szinte kivétel nélkül kikerültek. A hét *Marx Károly* utcából hármat, a három *Engels*-ből kettőt és az ugyancsak három *Gagarin*-ből egyet cseréltek fel.

A magyar történelmi alakokról elnevezett utcák között a parasztmozgalmak emlékét őrző *Dózsa György* neve szép számmal szerepel. Hogy 66 település közül mégiscsak egy helyütt, Bátaszéken mellőzték a tüzes trónra ültetett parasztvezért, annak oka nem annyira a politikai megfontolásban, inkább a múlt emlékeihez való visszatérésben keresendő: térnek minősítve, régi nevét kapta vissza a hajdani *Szenháromság utca*. Hasonló indokkal változott Decsen a *Hunyadi Mátyás Öreg utcá*-ra. A képviselő-testület figyelmességét dicséri, hogy 1991 októbere óta a *November 7.* viszont a király nevét viseli.

1945 és 1956 utáni névadásunk alapértékévé a hetvenes évek közepéig a személynévi eredetű utcanevek váltak, ideológiai töltéssel. Ez idő tájt örökítik meg a Tanácsköztársaság, az illegális kommunista, az ellenállási és a munkásmozgalom alakjainak neveit.

A századvégi szociáldemokrata mozgalom jelentős személyiségeiről elnevezettek közül *Alpári Gyula* táblája lekerült a házak falairól Bonyhádon és a szülővárosában, Dunaföldváron is, ahol régi virágnevét kapta vissza az utca, de megmaradt a megyeszékhelyen – *Landler Jenő*-vel és *Martos Flóra*-val együtt – a felülvizsgálatra alakított szakértői bizottságnak köszönhetően. A *Fürst Sándor* (3), *Kilián György*, *Korvin Ottó*, *Kun Béla* (6), *Mező Imre* (6), *Rózsa Ferenc* (6), *Ságvári Endre* (8), *Sallai Imre* (2), *Somogyi Béla* (4), *Szamuely Tibor* (3) és *Vass Zoltán* nevét viselőkből viszont csak elvéve maradt. Bonyhádon az 1956-os *Asztalos János*-t, a keresztnevet elhagyva, mesterségnévvé alakították.

Nem került el a revízió a településekkel közvetlen kapcsolatban álló személyeket: a tizenkilenceseket, ötvenhatosokat, a koncentrációs táborokba hurcoltakat sem. Nagyobb számban ilyenek a megyeszékhelyen találhatóak. Itt viszont a már említett szakértői bizottság nem tartotta "feltétlen megváltoztatandónak" annak a 13 utcának a nevét, amelyeket az 1919-ben bírósági eljárás nélkül kivégzettekéről, illetve az 1940-es évek munkatáboraiiba hurcoltakról neveztek el. A felülvizsgálatot túlélteknek – egy kivétellel – nem volt korábbi nevük. Nem volt az 56-os kiskatona-áldozat *Mátai Antal* nevével jelzetteknek sem, mégis átkeresztelték Bonyhádon és Szekszárdon is.

Az eszmék, fogalmak, események, szervezetek kategóriájában az általános emberi értékekre utaló *Béke* (39) és *Szabadság* (36) az elterjedtebb és időtállóbb. Minimális a változás. Jóval nagyobb az adott társadalmi renchez kötődő nevek

esetében: *Április 4., November 7., Felszabadulás, Tizenkilences, Vöröshadsereg, Tanácsház.*

A rendszerváltozással járó nemzettudat erősödését jelzi, hogy történelmi alakjaink a honfoglalástól kezdődően a 19. század második feléig reprezentálják múltunkat az új és a régi-új nevekben: a honfoglaló *Árpád*, az államalapító *István* (5), *Hunyadi Mátyás*, *Mátyás király* (3), a török elleni harcok hőse, *Zrínyi*; az erdélyi fejedelmek közül *Bocskay István*, *Bethlen Gábor*, *Rákóczi György*; '48 és a kiegyezés korából *Széchenyi István* (3), *Kossuth* és *Deák Ferenc* (2). Hunyadi Mátyás és Széchenyi István "kedveltsége" minden bizonyos évfordulóikkal is összefügg.

A szentek, egyházi személyek közül *Flórián*, *Szent Gellért*, *Szent Imre* (2), *Szent János*, az egyházalapító *Luther*, *Pór* apát és a templomépítő *Winkler Mihály* kapott utcát. Az írókat *Gárdonyi Géza*, *Katona József*, *Kazinczy Ferenc* (2), *Báró Kemény Zsigmond*, *Kosztolányi Dezső*, *Kölcsey Ferenc*, *Tamási Áron*, *Tolnai Lajos* és *Vörösmarty*, a zenészeket *Erkel Ferenc* és *Liszt Ferenc*, a festőművészeket *Paál László* képviseli.

A helytörténeti jelentőséggel bíró személyek közt agrárpolitikus, ügyvéd, népművész, tanár, tanító, tudós, földbirtokos és vállalkozó is található. Bölcskén a *Kornis* köz korábban is a hajdani földbirtokos nevét viselte, a szekszárdi *Augusz Imré*-hez hasonlóan, aki négyszázezer forint értékű vagyonát szeretetház építésére hagyta. Tolnán a *Festetich*-család, Dombóváron *Ivanich Antal* vállalkozónak, az első Tolna megyei villanytelep üzembehelyezőjének az emléket őrzi egy-egy utca.

A személynevekből alakult utcanévek számának megfigyelhető csökkenése, amely nagyrészt a régiek újjáéledésének következménye, névtani szempontból kedvező folyamat: közvetlenebbé válik a név és az általa jelölt tárgy közti kapcsolat, színesebbé és természetesebbé a névadás, amint azt táblázatunk is mutatja.

a név eredete	a változás		példák
	előtt	után	
személynév	83	50	
keresztnév		3	<i>Béla, Ilona, Sándor</i>
népcsoportnév		1	<i>Jász</i>
keresztény hit és hitvilág		6	<i>Flórián, Kereszt, Szentháromság</i>
államiság	3	1	<i>Köztársaság</i>
munkásmozgalom	28		
foglalkozás		2	<i>Asztalos, Vadász</i>
emberi alkotások		16	<i>Gátórház, Iskola, Malom, Sóház, Templom</i>
földrajzi név	1	11	<i>Bibere, Hegyhát, Kántorna, Ócsényi, Szekszárdi</i>
természeti környezet		14	<i>Akácfa, Alma, Fenyves, Nefelejcs</i>
tulajdonságra utalás		10	<i>Fő, Csonka, Öreg</i>
meghatározatlan		1	<i>Cserep</i>
névcseré összesen:	115	115	

Az utcanevek revíziója eddig 34 településünkön 115 esetben járt névcserével. A folyamat még nem zárult le, néhány változás még várható, de annyi máris látható, hogy a továbbiak a kialakult képet lényegesen nem módosítják.

VADAS FERENC

A zsidó névelem Veszprém megye földrajzi neveiben

GAZDA ANIKÓ a Magyarországi zsinagógák (Bp., 1989) című kiadvány bevezető soraiban tömören összegzi a zsidó lakosság szerepét a települések struktúrájában. Rámutat: "Ha ... a nyomokban kimutatható kereskedelmi központ alapján tovább kutatunk az ott élt zsidók után, a helyi emlékezet – a térképek és levéltári iratok segítségével – elvezet az egykori zsidó közösségek színterére, illetve annak épületeihez." GAZDA ANIKÓ az építész szemével nézi és értékeli a magyarországi zsinagógák múltját és jelenét. Kiemeli: "A zsinagóga, az iskola, a rituális fürdő, a vágoda, a rabbi-, a kántorház és a tanítólakásnak együttese a közösség felfogását és nagyságát is elénk tárja. Megfordítva – a statisztikai adatok lélekszámadataiból a helyszíni tapasztalatok alapján következtetni tudunk a közösségi intézmények nagyságára" (i. m. 9–10).

Ehhez a felméréshez ad igazolást vagy újabb adatot a földrajzi nevekben megőrzött múlt, mint "szellemi" helyszíni tapasztalat. A következőkben Veszprém megye földrajzi neveiben vizsgáljuk meg az e témakörbe tartozó zsidó névelemmel alkotott földrajzi neveket. (A népi névalkotásban az izraelita elnevezés nem él.) Forrásunk: Veszprém megye földrajzi nevei 1. A Tapolcai járás. Bp., 1982; 2. A Pápai járás. Bp., 1987; 3. Az Ajkai járás. Bp., 1991; 4. A Veszprémi járás. (megjelenés alatt).

A *Zsidó temető* mellett a *Zsidó templom* képezi névanyagunkban azt a nevet, amely legnagyobb számban őrizte meg a zsidó népesség emlékét. Húsz településen fordul elő az elnevezés. A Magyarországi zsinagógák című kiadvány Veszprém megyének kilenc zsinagógáját említi. GAZDA ANIKÓ építészeti szempontból a kővágóörsi, pápai, sümegi, tapolcai, várpalotai zsinagógákat vizsgálja, de számon tartja a bakonytamási, balatonfüredi, nagydémi épületeket is. Ezek közül a bakonytamási gyűjtésünk nem tartalmaz adatot, viszont még 17 településen tudnak adatközlőink volt zsinagógáról. Jellemző a népi névadásra, hogy általában a keresztény névadás terminológiáját alkalmazza a zsinagógára, templomnak nevezve azt éppúgy, mint bármely más felekezetét. Ugyanígy jár el, amikor a rabbit *zsidó pap*-nak, lakhelyét *zsidó pap háza*-nak nevezi.

A *zsinagóga* szó hét alkalommal szerepel a megnevezések között. A pápai, sümegi, várpalotai adat névvariáció. Adataink közül a 4/20/111. (Várpalota), és a 4/36/677. (Veszprém) utal a stílusra. Az általánosan használt *zsidó templom* mellett él